

JAROSLAW MOSKAŁYK

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu

<https://orcid.org/0000-0001-9193-2433>

Autokefalia prawosławia ukraińskiego wbrew prawosławiowi rosyjskiemu

Autocephaly of Ukrainian Orthodoxy against Russian Orthodoxy

Abstract

Receiving autocephaly from Constantinople by Orthodoxy in Ukraine in 2019 means, for the Ukrainian church, primarily a qualitative change in both the organizational and legal sense, but also in the conscious and mental sense. It is a real reference to the historical legacy and the prospect of total release from unwanted subordination. All that remains is the question of proper management of the value of full autonomy and the possibility of shaping an independent ecclesial vision. If the conclusions from the recent and ancient past are properly learned, then all foundations for the creation of a unified Orthodox community with undoubted moral authority will exist.

Keywords: autocephaly, tomos, Ukrainian Orthodox, Russian Orthodox, Ecumenical Patriarchate of Constantinople, Bartholomew I.

Streszczenie

Otrzymanie autokefalii z Konstantynopola przez prawosławie na Ukrainie w 2019 r. oznacza dla niego przede wszystkim zmianę jakościową zarówno w sensie organizacyjnym i prawnym, ale także świadomościowym i mentalnym. To rzeczywiste nawiązanie do spuścizny historycznej oraz perspektywa całkowitego uwolnienia się od niechcianego podporządkowania. Teraz pozostaje jedynie kwestia właściwego zagospodarowania wartości, jaką jest pełna autonomia i możliwość kształtowania niezależnej wizji eklezjalnej. Jeśli zostaną prawidłowo wyciągnięte wnioski z niedalekiej i dawnej przeszłości, wówczas zaistnieją wszelkie podstawy ku stworzeniu zjednoczonej wspólnoty prawosławnej o niewątpliwym autorytecie moralnym.

Słowa kluczowe: autokefalia, tomos, prawosławie ukraińskie, prawosławie rosyjskie, ekumeniczny patriarchat konstantynopolitański, Bartłomiej I.

Pragnienie autokefalii dla współczesnego prawosławia na Ukrainie było długotrwałym dążeniem społeczności wierzących w tym kraju do uzyskania całkowitej niezależności Cerkwi wobec kontrolowanych wpływów zewnętrznych. Przy czym doświadczenia historyczne związane z podległością miejscowych struktur cerkiewnych obcemu zwierzchnictwu jurysdykcyjnemu ostatecznie wyznaczyły kierunek ku pełnej autonomii. Proces usamodzielnienia Cerkwi, który rozpoczął się w pewnym sensie od powstania niezależnego państwa w 1991 r., okazał się jednak bardzo trudny i złożony. Co więcej, spowodował wewnętrzny podział i tym samym osłabienie motywacji autokefalicznych. Ta sytuacja istotnie sprzyjała patriarchatowi moskiewskiemu jako tzw. spadkobiercy kanonicznemu, aby w dalszym ciągu utrzymywać pod swoim patronatem wspólnotę prawosławną na Ukrainie, a w każdym razie jej przeważającą część, i móc realizować własną ideę prymacjalną względem Konstantynopola¹. Tyle że wśród prawosławnych Ukrainy od pewnego okresu zaczęła dominować zupełnie inna wizja samourzeczywistnienia religijnego, całkiem sprzeczna z tą moskiewską, ale jednocześnie zwrócona ku dziedzictwu historycznemu pochodzącemu z Konstantynopola.

Zamysł utrwalenia prawdziwych więzi z patriarchatem bizantyjskim w formie otrzymania także autokefalii mógł zostać urzeczywistniony dopiero na przełomie 2018 i 2019 r. To przełomowe wydarzenie zostało poprzedzone wieloma znaczącymi dokonaniem, a nade wszystko dużym otwarciem i wykorzystaniem dziejowej szansy ze strony patriarchy ekumenicznego Bartłomieja I. Skądinąd nadanie autokefalii ukraińskiemu prawosławiu poza oczywistą prerogatywą staje się wyrazem głębokiej troski patriarchy o stan duchowy prawosławnej Cerkwi na Ukrainie. Artykuł ma na celu ukazanie szerszego kontekstu zmagania się prawosławnej Cerkwi na Ukrainie o zdobycie autokefalii i zarazem przyjęcie nowego wymiaru podmiotowości w relacji do innych wspólnot prawosławnych.

1. Narzucone podporządkowanie

Cały szereg dramatycznych zdarzeń ostatniego okresu na Ukrainie doprowadził do wykształcenia się rzeczywistej idei autokefalii cerkiewnej, tzn. utworzenia jednej wspólnoty prawosławnej w oparciu o prawa autokefalii patriarchy konstantynopolitańskiego. Największa organizacja religijna w państwie, jaką jest prawosławna Cerkiew patriarchy moskiewskiego, wystąpiła zdecydowanie przeciwko inicjatywie odłączenia ukraińskiego prawosławia od Moskwy, pod-

¹ Tadeusz Kałużny. 2016. „Spór o pierwszeństwo w prawosławiu. Kontrowersyjny dokument patriarchy moskiewskiego w sprawie prymatu w Kościele”. *Studia Oecumenica* 16: 99.

kreślając zarazem, iż pomimo dawnej łączności z patriarchatem konstantynopolitańskim nie zamierza zwracać się do patriarchy Bartłomieja o nadanie prawosławnej Cerkwi na Ukrainie autokefalii. Pojawiła się także deklaracja, iż władze tej Cerkwi nie udzieliły nikomu pełnomocnictwa, w tym prezydentowi kraju² oraz posłom ukraińskiego parlamentu (*Werchowna Rada*)³, aby w ich imieniu ubiegały się o autokefalię konstantynopolitańską. Natomiast wszelkie inspiracje osób świeckich, zmierzające do zdobycia autokefalii z pominięciem Moskwy, uznano jako przekraczanie uprawnień oraz bezpośrednio wtrącanie się w wewnętrzne sprawy Cerkwi⁴.

Prawosławni podporządkowani patriarchatowi moskiewskiemu stoją niezmienne na stanowisku, że lansowana przez obecnie rządzących na Ukrainie formuła nadania autokefalii podmiotowi, który *de jure* nie istnieje (czyli podmiotem niekanonicznym), byłoby rzeczą absurdalną. Najpierw należałoby, według nich, pokonać wewnętrzny podział i doprowadzić do zjednoczenia całego prawosławia w kraju, a dopiero wówczas pomyśleć o zmianie statusu kanonicznego Cerkwi prawosławnej⁵. Tymczasem podczas spotkania patriarchy Bartłomieja I z patriarchą moskiewskim Cyrylem w Stambule 31 sierpnia 2018 r. zwierzchnik konstantynopolitański zakomunikował swojemu partnerowi z Moskwy, że zamierza nadać ukraińskiej Cerkwi prawosławnej autokefalię⁶. Swoją decyzję patriarcha ekumeniczny uzasadnił tym, że Cerkiew na Ukrainie jest historycznie związana i podlega jurysdykcji konstantynopolitańskiej, a nie moskiewskiej⁷. Stąd jako najwyższy zwierzchnik czuje się moralnie odpowiedzialny za tę pro-

² Prezydent 17 kwietnia 2018 r. ogłosił, że zwrócił się do patriarchy konstantynopolitańskiego Bartłomieja I o nadanie Cerkwi prawosławnej na Ukrainie autokefalii.

³ Parlament z kolei 19 kwietnia 2018 r. postanowił jeszcze wzmocnić petycję prezydenta uchwałą o nadanie autokefalii prawosławnym na Ukrainie przez patriarchę ekumenicznego.

⁴ Pravda.com.ua. 2018. W UPCMP nazwały zwernennija Radu do Warfołomija perewyszczennimam władzy (21.04.2018). www.pravda.com.ua/news/2018/04/21/7178377/.

⁵ Pravda.com.ua. 2018. W UPCMP nazwały zwernennija Radu do Warfołomija perewyszczennimam władzy (21.04.2018). www.pravda.com.ua/news/2018/04/21/7178377/.

⁶ Autokefalia miałyby zostać utworzona na bazie istniejącej Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego (UCPPK), Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej (UCKP) oraz Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego (UCPPM). Należy zauważyć, że w niedalekiej przeszłości doszło już do podobnego aktu z nadaniem autonomii przez patriarchat ekumeniczny w 1996 r., kiedy to Cerkiew prawosławna w Estonii została uznana za metropolię patriarchatu konstantynopolitańskiego. Przypadek ten spowodował, że rosyjska Cerkiew prawosławna zerwała na kilka miesięcy oficjalne kontakty z Konstantynopolem. Dziś prawosławni w Estonii podlegają dwóm jurysdykcjom: moskiewskiej i konstantynopolitańskiej.

⁷ Patriarchat moskiewski stoi natomiast na stanowisku, że odkąd w 1686 r. patriarcha konstantynopolitański Dionizy IV przekazał Moskwie pełnomocnictwo nominowania metropolitów kijowskich, od tego też czasu Cerkiew rosyjska ma prawo uznawać Ukrainę za swoje terytorium kanoniczne. Z tym nie zgadza się Konstantynopol, twierdząc, że udzielenie wspomnianych kompetencji Cerkwi rosyjskiej miało charakter jedynie tymczasowy i, co więcej, zostały one w sposób bezprecedensowy wykorzystane przez stronę rosyjską, czego dowodem jest usunięcie z urzędu i pozbawienie stanu duchownego patriarchy Dionizego IV już 1687 r., m.in. za podporządkowanie Cerkwi kijowskiej Moskwie.

wincę cerkiewną. A ona z kolei ma prawo utrzymywać pełną więź z macierzystą Cerkwią bizantyjską⁸.

Należy przypomnieć, że po przyłączeniu ziem ukraińskich do Rosji w 1654 r. powstał problem przynależności jurysdykcyjnej zamieszkujących tutaj wiernych prawosławnych. Ówczesni hierarchowie, duchowieństwo i szlachta Cerkwi kijowskiej nie zgodzili się na podporządkowanie zwierzchnictwu kanonicznemu patriarchatu moskiewskiego. Jedynie metropolita kijowski Gedeon uległ presji Cerkwi rosyjskiej oraz w 1685 r. zdecydował się na przyjęcie święceń biskupich z rąk patriarchy Joachima i stanąć na czele metropolii. Jednak już wtedy na zwołanym soborze w Kijowie ogłoszono nieważność święceń Gedeona ze względu na dokonaną nominację bez wiedzy patriarchy konstantynopolitańskiego. Jednocześnie uznano, że do owego zdarzenia doszło z powodu trudnych uwarunkowań historycznych i ekonomicznych, w których znajdował się ówczesny Konstantynopol. Przy czym miało tutaj miejsce poważne naruszenie zasad kanonicznych. Pomimo „zaanektowania” i oddania we władanie metropolią kijowską przez Cerkiew rosyjską, to jednak kijowska prowincja cerkiewna nie została nigdy pozbawiona kanonicznej przynależności do patriarchatu konstantynopolitańskiego. Ponadto patriarcha ekumeniczny nie wydał nigdy zgody metropolii kijowskiej na jej wcielenie do obszaru wpływu kanonicznego patriarchatu moskiewskiego. Kanoniczne granice Cerkwi rosyjskiej zostały określone podczas nadania jej przywileju w postaci patriarchatu w 1589 r. Odtąd nie były zmieniane przez żadnego z patriarchów czy kolegium synodalne. Jest oczywiste, że Cerkiew kijowska nie znajdowała się nigdy w tych granicach, ani też nie była w jakiś sposób uzależniona jurysdykcyjnie⁹.

W trakcie wspomnianej rozmowy dwustronnej w 2018 r. patriarcha Bartłomiej I zwrócił uwagę delegacji z Moskwy na znamienne okoliczność, która stanowi raczej oznakę dezaprobaty dla dotychczasowego podporządkowania prawosławnych na Ukrainie patriarchatowi moskiewskiemu. Chodziło tu o fakt, że patriarcha Cerkwi rosyjskiej od pewnego już czasu nie jest w stanie złożyć wizytę duszpasterską prawosławnym wiernym na Ukrainie¹⁰. Oprócz tego jego imię

⁸ Według patriarchy Bartłomieja I prawosławni na Ukrainie pragną zachować własną autonomię i pozostać całkowicie niezależni w kształtowaniu swych poglądów religijnych. Obecna sytuacja, wbrew niejednokrotnym sugestiom przedstawicieli władz cywilnych i kościelnych Rosji o „stanowieniu przez Rosjan i Ukraińców jednego narodu”, jednak nie pozwala prawosławnym Ukrainy czuć się komfortowo pod obcym panowaniem religijnym.

⁹ Rosja aneksowała ukraińsku tserkov ukonstantinopolproviv doslidzhenny ashhodotomosud-lyia ukrajini (05.10.2018). www.24tv.ua/n1042842.

¹⁰ Arkhiyepyskop rozpoviv yak ukrajinska cerkva otrymaye tomos (10.10.2018). www.espreso.tv/news/2018/09/03/. Według szacunkowych danych obecnie około 40% ośrodków duszpasterskich Cerkwi prawosławnej patriarchatu rosyjskiego na świecie znajduje się na Ukrainie. W przypadku utraty wpływu na Ukrainie, a przynajmniej jego znacznego ograniczenia w wyniku nadania autokefalii miejscowej Cerkwi prawosławnej przez Konstantynopol, Cerkiew rosyjska przestanie

nie jest wymieniane w kanonie liturgicznym przez duchownych ukraińskich¹¹. Dlatego patriarcha Bartłomiej I postanowił zapytać swojego gościa, czy czasem nie zauważa, że jest to problem, i czy nie należałoby tego odczytywać jako wyraz braku zaufania wobec niego podległej mu Cerkwi¹².

Patriarcha Bartłomiej I zdecydował się ponadto odnieść do zarzutów i oskarżeń pod swoim adresem ze strony metropolity Hilariona – przewodniczącego Wydziału Zewnętrznych Stosunków Cerkiewnych Patriarchatu Moskiewskiego. Zwierzchnik ekumeniczny oświadczył publicznie, że metropolita Hilarion, dopuszczając się oskarżeń wobec niego o rzekomym przekupstwie w sprawie autokefalii ze strony aktualnego prezydenta Ukrainy, postąpił niezwykle niegodziwie. Jeśli hierarcha, według patriarchy, piastujący wysokie stanowisko cerkiewne pozwala sobie na tak ciężki zarzut, którego zarazem nie jest w stanie udowodnić, to przestaje być wiarygodny. W związku z czym patriarcha wyraził swoje głębokie oburzenie zachowaniem metropolity Hilariona, a nawet zagroził obłożeniem go ekskomuniką. Jednocześnie zwrócił się do patriarchy Cyryla o surowe upomnienie swojego podwładnego, który w istocie działa także na szkodę Cerkwi rosyjskiej¹³.

2. Ku łączności z patriarchatem konstantynopolińskim

Po podjęciu decyzji o rozpoczęciu procesu nadania autokefalii prawosławnym na Ukrainie już na początku września 2018 r. patriarcha Bartłomiej I mianował dwóch swoich egzarchów dla Kijowa. Zostali nimi: pochodzący z Ukrainy, lecz działający dotąd na emigracji, arcybiskup Daniel (Zelińskij) z USA oraz biskup Hilarion (Rudnyk) z Kanady¹⁴. Przedstawiciele patriarchy konstantynopoliń-

pretendować do miana organizacji imperialnej. Natomiast zjednoczona Cerkiew na Ukrainie może po pewnym czasie dorównywać swoją wielkością Cerkwi patriarchatu rosyjskiego.

¹¹ Arkhiyepyskop rozpoziv yak ukrayinska cerkva otrymaye tomos (10.10.2018). www.espreso.tv/news/2018/09/03/. Dziś eksperci od problematyki religioznawczej podkreślają, że wiernych Cerkwi prawosławnej na Ukrainie podporządkowanej patriarchatowi moskiewskiemu można podzielić zasadniczo na trzy grupy: pierwszą grupę stanowią członkowie całkowicie zorientowani na Rosję i oni właśnie tworzą główną siłę wszelkich działań destrukcyjnych mających przeszkodzić powstaniu jednej Cerkwi prawosławnej, która będzie uznawać zwierzchnictwo patriarchy konstantynopolińskiego; w skład drugiej grupy wchodzi wierni, którzy wprawdzie należą do Cerkwi podległej Moskwie, lecz opowiadają się za autokefalią i wyrażają gotowość przystąpienia do niej; trzecią grupą są natomiast ci, którzy zachowują łączność z prawosławną wspólnotą kanoniczną, ale w przypadku zaistnienia zjednoczonej Cerkwi autokefalicznej oni jako pierwsi przyłączą się do nowej organizacji.

¹² Gordon. 2018. (04.10.2018). www.gordonua.com/ukr/news/society/.

¹³ Gordon. 2018. (04.10.2018). www.gordonua.com/ukr/news/society/.

¹⁴ Ci dwaj hierarchowie już w 2015 r. pełnili misję legatów patriarchy Bartłomieja I na Ukrainie, których celem było przeprowadzenie wstępnych konsultacji na temat zjednoczenia z przedstawicielami poszczególnych Cerkwi prawosławnych.

skiego natychmiast przybyli na Ukrainę, aby podjąć się określonej misji związanej z prawnym wdrożeniem procedury autokefalii. Na ten fakt zareagowali dosyć ostro prawosławni patriarchatu moskiewskiego na Ukrainie, żądając natychmiastowego opuszczenia kraju przez obydwu hierarchów, jakoby znajdujących się tutaj bezprawnie¹⁵. W odpowiedzi na ów wymóg przedstawiciel patriarchatu konstantynopolińskiego przypomniał, że egzarchowie pełnią swoją misję na mocy specjalnego przywileju nadanego im przez patriarchę ekumenicznego oraz posiadają jego pełne wsparcie.

3 listopada 2018 r. doszło do podpisania przez patriarchę Bartłomieja I oraz prezydenta P. Poroszenkę umowy o współpracy między patriarchatem konstantynopolińskim i Ukrainą, która będzie jeszcze bardziej sprzyjać utworzeniu autokefalicznej Cerkwi na Ukrainie. Temu aktowi towarzyszyło wcześniejsze przekazanie patriarsze Bartłomiejowi I jako świątyni stauropigialnej jednej z najbardziej symbolicznych cerkwi – pw. św. Andrzeja w Kijowie (ta cerkiew należy do tzw. kompleksu Sofii kijowskiej, a wcześniej była w posiadaniu UACP).

15 grudnia 2018 r. w soborze św. Sofii w Kijowie odbył się sobór zjednoczeniowy, na który przybyli przedstawiciele UCP PK, UACP i UCP PM; łącznie uczestniczyło w nim 192 delegatów. Z Cerkwi prawosławnej patriarchatu moskiewskiego na Ukrainie przybyło tylko dwóch hierarchów: w osobach metropolity winnicko-barskiego Symeona (Szostaćkyj) oraz metropolity perejaśławsko-chmielnickiego i wyszniewskiego Aleksandra (Drabynko), wcześniej pozbawionego urzędu w Cerkwi. Soborowi przewodniczył wysłannik patriarchy konstantynopolińskiego, metropolita Chalki Emanuel, a poza tym byli obecni: egzarcha patriarchy konstantynopolińskiego w Grecji, metropolita adriapolski Amfilogiusz, oraz egzarchowie mianowani przez patriarchę Bartłomieja I, czyli arcybiskup Daniel i biskup Hilarion. W obradach soboru brali także udział dotychczasowi zwierzchnicy tzw. Cerkwi niekanonicznych: patriarchowie Filaret i Makary. Jeszcze tego samego dnia w godzinach popołudniowych został wybrany zwierzchnik nowo powstałej zjednoczonej Cerkwi, którym został dotychczasowy metropolita perejaśławki i białocerkiewski UCP PK Epifaniusz (Dumenko). Na soborze zatwierdzono również nową nazwę zjednoczonej Cerkwi prawosławnej na Ukrainie, która powinna brzmieć: Prawosławna Cerkiew

¹⁵ Aleksander Vagner. 2018. W oczekiwaniu tomosu dla prawosławnoji Cerkwy Ukrainy. Koły cestanetsija? (06.09.2018). <http://www.radiosvoboda.org/a/29475221.html>. W patriarchacie rosyjskim z kolei twierdzą, że nadanie autokefalii prawosławnym na Ukrainie przez patriarchę konstantynopolińskiego nie jest możliwe bez zgody Moskwy. Podobnego zdania jest zwierzchnik serbskiej Cerkwi prawosławnej, Ireneusz, uznając, że taki krok byłby niezwykle ryzykowny i nawet katastroficzny. Tak to ujął on również w swoim liście skierowanym do patriarchy Bartłomieja I, przestrzegając go przed wtrącaniem się w wewnętrzne sprawy religijne na Ukrainie wbrew woli Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Zbliżone poglądy w tym względzie prezentuje także patriarcha antiocheński i metropolita PAKP.

Ukrainy. Kolejnym krokiem i zarazem wieńczącym cały proces będzie nadanie tomosu, czyli oficjalnego dokumentu przyznania Prawosławnej Cerkwi Ukrainy autokefalii, które zostało wyznaczone na 6 stycznia 2019 r. w Fanarze z udziałem patriarchy konstantynopolitańskiego Bartłomieja I oraz nowo wybranego metropolity Epifaniasza.

Tymczasem 27 grudnia 2018 r. na Ukrainie nabyły ważności nowe przepisy, uchwalone przez ukraiński parlament 20 grudnia 2018 r., które zobowiązują Cerkiew prawosławną patriarchy moskiewskiego na Ukrainie do zmiany jej dotychczasowej nazwy. Oznacza to, że od teraz nie będzie ona mogła używać w swej nazwie przymiotnika „ukraińska”, a jednocześnie musi wyraźnie wskazać na swoją przynależność do patriarchy moskiewskiego¹⁶. Kolejnym ruchem ze strony państwa było wprowadzenie w styczniu 2019 r. odpowiednich norm porządkujących rejestrację wspólnoty religijnej po zmianie przynależności jurysdykcyjnej¹⁷. Cerkiew podlegała patriarchy moskiewskiej, nie zgadzając się z nowymi wymogami prawnymi, postanowiła skierować skargę do Trybunału Konstytucyjnego Ukrainy o naruszenie swobód wyznaniowych i dyskryminację na tle religijnym w kraju¹⁸. Wydaje się jednak, że jest to ciąg zdarzeń mający charakter nieodwracalny, który *de facto* wymusi na prawosławnych przynależących do Moskwy podporządkowanie się ogólnym wymogom państwowym.

3. Odnowienie przynależności

5 stycznia 2019 r. w świątyni pw. św. Jerzego w Stambule w obecności patriarchy Bartłomieja I i metropolity Epifaniasza, zwierzchnika Prawosławnej Cerkwi Ukrainy, oraz licznej delegacji składającej się z hierarchów, duchowieństwa, w tym przedstawicieli różnych odłamów Cerkwi prawosławnej na Ukrainie, ponadto władz świeckich, odbyło się uroczyste podpisanie tomosu (oficjalny akt nadania autokefalii Prawosławnej Cerkwi na Ukrainie). Natomiast w dniu Objawienia Pańskiego (6 stycznia), a według kalendarza juliańskiego – w wigilię Bożego Narodzenia, miało miejsce uroczyste wręczenie tomosu metropolicie Epifaniaszowi podczas Boskiej Liturgii koncelebrowanej pod przewodnictwem patriarchy Bartłomieja I oraz wielu dostojników patriarchy konstantynopolitańskiej.

¹⁶ Pravda.com.ua. 2018. Zakon pro pereimenuwannija UPC MP nabraw czynnosti (27.12.2018). www.pravda.com.ua/news/2018/12/27/7202418/

¹⁷ Pravda.com.ua. 2019. Rada uchwalała zakon pro perehid UPC do nowoji Cerkwy (17.01.2019). www.pravda.com.ua/news/2019/01/17/7204051/. Uczyniono to w związku z tomosem oraz perspektywą licznych przejść parafii patriarchy moskiewskiego do zjednoczonej Prawosławnej Cerkwi Ukrainy.

¹⁸ Pravda.com.ua. 2018. W UPC MP nazwały zwernennija Radu do Warfołomija perewyszczennimam władzy (21.04.2018). www.pravda.com.ua/news/2018/04/21/7178377/.

skiego i Cerkwi kijowskiej. Z kolei 7 stycznia 2019 r., w uroczystość Narodzenia Pańskiego, dokonano publicznego przedstawienia dokumentu wspólnie wierznych zgromadzonej na Liturgii w soborze św. Sofii w Kijowie.

Patriarchat moskiewski postanowił w sposób bezkompromisowy oprotestować autokefalię Prawosławnej Cerkwi Ukrainy oraz uznać ją jako w całości nieprawomocną. Wielu przedstawicieli Cerkwi rosyjskiej wypowiedziało się także w niezwykle ostrych słowach na temat patriarchy Bartłomieja I, przypisując mu rolę schizmatyka i jednego z największych gorszycieli w dziejach prawosławia¹⁹. Jednocześnie oznajmiono, że teraz, po zerwaniu jedności eucharystycznej, patriarcha ekumeniczny zasługuje jedynie na ekskomunikę. Ta okoliczność powinna być dla niego realnym ostrzeżeniem, aby ostatecznie nie utracił godności najwyższego pasterza.

Tego typu zachowanie można określić jako wyraz ogromnej frustracji i bezradności, ponieważ ze względu na tomos dojdzie do utraty wpływu Moskwy na prawosławie ukraińskie. W każdym razie zaistnieją wszelkie przesłanki ku wyjściu spod jurysdykcji patriarchatu moskiewskiego i pełnego usamodzielnienia Cerkwi na Ukrainie. To sytuacja zupełnie bezprecedensowa zarówno dla jednej i drugiej strony, ale szczególnie niekorzystna dla prawosławia rosyjskiego, ponieważ niemal powszechnie wiadomo, a wydarzenia wojenne we wschodniej Ukrainie w ostatnich latach wyraźnie to potwierdzają, że miejscowa Cerkiew pozostająca pod patronatem moskiewskim nie ogranicza się jedynie do misji religijnej. Dlatego chodzi tu nie tylko o potencjalną utratę całkowitego panowania jurysdykcyjno-administracyjnego, lecz także możliwości szerszego oddziaływania społeczno-kulturowego oraz ideologicznego. Jeśli terytorium Ukrainy było od długich stuleci uważane jako naturalne miejsce wpływu i przenikania świadomości, zwyczajów, języka, kultury, mentalności i cywilizacji rosyjskiej, to obecna groźba bycia bezpowrotnie pozbawionym nadrzędnej władzy nad Cerkwią partykularną musi wywoływać ogromne niedowierzanie i wręcz histerię w patriarchacie moskiewskim.

Inna kwestia dotyczy samego procesu „uniezależnienia” Cerkwi ukraińskiej przez patriarchat konstantynopolitański, z którym od dawna konkuruje Cerkiew rosyjska i w rzeczywistości odmawia mu pierwszeństwa historycznego²⁰. Niewątpliwie po nadaniu autokefalii prawosławiu ukraińskiemu Konstantynopol zyskuje jeszcze bardziej na znaczeniu i jednocześnie umacnia swój autorytet zwierzchnictwa. Z kolei Cerkiew rosyjska wręcz przeciwnie – traci dotychczasową pozycję w stosunku do historycznego centrum prawosławia bizantyjskiego,

¹⁹ Gordon. 2019. W RPTS nazwały patriarcha varfolomija rozkolnikom (18.01.2019). www.gordonua.com/ukr/news/worldnews/441744.html.

²⁰ Aleksy Znosko. 1975. *Prawosławne prawo kościelne*. T. II. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 115–124.

ale, co nie mniej istotne, ogranicza znacząco swoje oddziaływanie na tzw. kanonicznym terytorium prawosławia rosyjskiego. Staje się tak raczej ze względu na pewną konsekwencję dziejową oraz, paradoksalnie, również na życzenie samego patriarchatu moskiewskiego. Ten bowiem nie tylko niewiele proponował prawosławnym pozostającym pod jego jurysdykcją poza granicami Rosji, lecz przy tym wymuszał wobec siebie bezwzględną lojalność²¹.

Sytuacja związana z pełną kontestacją autokefalii Cerkwi ukraińskiej przez patriarchat moskiewski jakkolwiek nie doprowadzi do odwołania aktu, to może przysporzyć określonych kłopotów samej Cerkwi rosyjskiej²², ponieważ już teraz niektóre środowiska o bardziej otwartym podejściu do relacji z Konstantynopolem podejmują krytykę nieprzyjaznej postawy Cerkwi jako niewłaściwej oraz irracjonalnej. W ich opinii wrogie nastawienie w stosunku do symbolicznego centrum prawosławia w świecie nie jest przykładem godnym pochwały. Co więcej, nie można oczekiwać na jego powszechne uznanie zarówno wśród wiernych przynależnych do patriarchatu moskiewskiego, jak też podległych innym jurysdykcjom prawosławnym. Dalsza eskalacja napięcia w stosunkach z Konstantynopolem może prowadzić jedynie do samoizolacji Cerkwi rosyjskiej, a w skrajnym przypadku do jej wewnętrznego podziału.

4. O równość partnerską

Nadanie autokefalii Prawosławnej Cerkwi Ukrainy oznacza także zrównanie jej z innymi podmiotami prawosławnymi, czyli pozostałymi czternastoma, we wszystkich prawach i przywilejach. Ma to bardzo istotne znaczenie dla określonej wspólnoty – jednakowoż w sensie kanonicznym oraz nie mniejsze w aspekcie moralnym, gdyż otrzymanie pełnej autonomii przez tę Cerkiew stanowi odzyskanie właściwej równowagi, a najważniejsze – możliwość odbudowy niezbędnego zaufania we własną podmiotowość, tzn. czegoś, co przez ostatnich niemal 30 lat było wytrwałym dążeniem różnych ośrodków prawosławnej władzy cerkiewnej w kraju i za granicą. Odtąd może nastąpić rzeczywiste współdziałanie i wymiana doświadczeń w jednej wspólnocie wielu Cerkwi ortodoksyjnych, gdzie patriarchat konstantynopolitański odgrywa niezmiennie główną rolę w gromadzeniu i jednoczeniu duchowym wszystkich wspólnot prawosławnych²³.

²¹ Jarosław Moskałyk. 2018. *Od wiary do ekumenii*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Teologiczny, 172–175.

²² Jarosław Moskałyk. 2018. „Benedykt XVI oraz jego dialog z prawosławiem rosyjskim”. *Studia Oecumenica* 18: 1–14.

²³ Andrea Pacini. 2014. „Prospettive ecumeniche con la chiesa ortodossa e collegialità episcopale in riferimento al «Documento di Ravenna»”. *Crede e Oggi* 34 (2): 85–95.

To wydarzenie będzie również miało istotny wpływ na dynamikę relacji wewnątrz prawosławia, choć ostatecznie trudno przewidzieć ich przyszły scenariusz. Jednak już teraz wiadomo, że w najbliższym okresie na wzajemnych stosunkach w świecie prawosławnym znaczącą rysę negatywną będzie stanowić nieprzejednana postawa patriarchatu moskiewskiego wobec Konstantynopola oraz w szczególności sposób stosunek do zjednoczonego prawosławia Ukrainy. Tyle że wycofana i w dużym stopniu nieprzewidywalna postawa relacyjna prawosławia rosyjskiego wewnątrz całego prawosławia nie jest żadnym zaskoczeniem, czego żywym przykładem jest odmowa uczestnictwa Cerkwi rosyjskiej w tzw. soborze panprawosławnym na Krecie w 2016 r. Stąd mimo długotrwałych starań, głównie patriarchatu konstantynopolitańskiego, idea zgromadzenia powszechnego prawosławnych po raz kolejny nie może dojść do skutku²⁴. Tym bardziej obecnie nie ma podstaw zakładać, iż taki sobór mógłby się odbyć wkrótce przy udziale patriarchatu moskiewskiego.

Zdecydowanie niekorzystnym zamierzeniem okazałaby się próba dalszego oddziaływania Cerkwi rosyjskiej, a wyraźne symptomy zaznaczyły się wraz z postępowaniem procedury autokefalii dla Ukrainy, na różne Cerkwie prawosławne będące w łączności z patriarchatem konstantynopolitańskim w celu osłabienia relacji z historycznym centrum prawosławia. Wydaje się, że tutaj nie można wykluczyć dążenia do odłączenia się pojedynczych Cerkwi autokefalicznych od Konstantynopola oraz ich głębszej integracji z Moskwą; jakkolwiek przy zachowaniu w stosunku do nich z góry przewidzianego kryterium soborowości i zasady równości partnerskiej. W ten sposób mogłoby dojść do utworzenia przeciwwagi, ale w ostatecznym rozrachunku podważenia pierwszeństwa Konstantynopola. Przy czym ten ruch stałby się niezwykle ryzykowny nie tylko dla patriarchatu moskiewskiego, lecz także potencjalnych zwolenników sojuszu z nim. Chociaż wyrokowanie czegokolwiek w tej kwestii jest stanowczo przedwczesne, to istnieje również wysokie prawdopodobieństwo niespełnienia się tak pesymistycznego scenariusza.

Nabycie autokefalii przez Prawosławną Cerkiew Ukrainy stanowi ponadto pewien dylemat w stosunkach prawosławia rosyjskiego ze Stolicą Apostolską, a zwłaszcza dla dialogu doktrynalnego między dwoma stronami. Być może dlatego Rzym postanowił pozostawić historyczny akt tomosu bez znaczącej reakcji. Przy czym nawet postawa milczenia wobec autokefalii ukraińskiej nie wpłynie tu na zmianę ogólnie podejrzliwego stosunku patriarchatu moskiewskiego do stolicy rzymskiej. Z pewnością urzeczywistnienie autokefalii stało się wielką niespodzianką i poniekąd rozczarowaniem dla tzw. twardych zwolenników kompromisu

²⁴ Tsompanidis, Stylianos. Ch. 2017. „Orthodoxe Kirche und Ökumenische Bewegung nach der Heiligen und Großen Synode”. *Orthodoxes Forum* 31 (1–2): 81–88.

z Cerkwią rosyjską, niekiedy niezważających na zakres ustępstw i konsekwencje dla Kościoła katolickiego. A przecież takich przedstawicieli po stronie katolickiej pozostaje pewien odsetek, którzy w szczególności na płaszczyźnie oficjalnego dialogu doktrynalnego pragną za wszelką cenę osiągnięcia widocznych efektów zbliżenia dwustronnego.

5. Wnioski

Wydarzenie autokefalii prawosławia ukraińskiego spowoduje zapewne kolejny impas w relacjach katolicko-prawosławnych. Strona rosyjska bowiem zdążyła już oznajmić, że wycofuje swojego przedstawiciela z udziału w pracach Międzynarodowej Komisji Mieszanej ds. Dialogu Teologicznego między Kościołem Katolickim i Kościołem Prawosławnym²⁵. Nie jest to zjawisko, które może napawać optymizmem ruch ekumeniczny, a zwłaszcza dialog katolicko-prawosławny. Bo poprzez każdorazowy tego rodzaju sprzeciw wszyscy tracą, w tym niewątpliwie patriarchat moskiewski. Obecnie pojawia się jeszcze jeden problem – dotyczący uznania Prawosławnej Cerkwi Ukrainy za pełnoprawnego członka i partnera dialogu katolicko-prawosławnego, choć po zawieszeniu działalności w Komisji przez prawosławie moskiewskie może powstać wrażenie, że teraz uda się łatwiej uzyskać akceptację dla zjednoczonej Cerkwi na arenie światowej. Jednak przynajmniej na razie brak jest jednoznacznych przesłanek, że tak się rzeczywiście stanie. Wystarczy wskazać na fakt, iż niektóre Kościoły prawosławne pozostają w pewnej rozterce bądź zawahaniu co do uznania nowej autokefalii w rodzinie wspólnot prawosławnych. Niewątpliwie potrzebny jest czas na adaptację, a poza tym wypracowanie formuły relacji międzyprawosławnych i ekumenicznych²⁶.

Bibliografia

Arkhiepyskop rozpoviv yak ukrajynska cerkvaotrymaye tomos (10.10.2018). www.espreso.tv/news/2018/09/03/.

²⁵ KAI. 2019. Autokefalia Prawosławnego Kościoła Ukrainy wielką szansą dla ekumenizmu (25.01.2019). www.ekai.pl/autokefalia-prawoslawnego-kosciola-ukrainy-wielka-szansa-dla-ekumenizmu/. Obecnie współprzewodniczącym komisji ze strony katolickiej jest kard. Kurt Koch, a ze strony prawosławnej przedstawiciel patriarchatu konstantynopolińskiego, arcybiskup Telmessosu Hiob Getcha. Większość Kościołów prawosławnych posiada swoich reprezentantów w Komisji.

²⁶ Międzynarodowa Komisja Mieszana do Dialogu Teologicznego między Kościołem Rzymskokatolickim a Kościołem Prawosławnym. 2012. „Eklezjologiczne konsekwencje sakramentalnej natury Kościoła. Communio, soborowość i autorytet (Rawenna, 13 października 2007)”. Sympozjum 17 (1): 117–132.

- Avtokefaliya dlya ukrayinskoyi tserkvi koli tse bude i shho zminitsya dlya prihozhan* (09.10.2018). www.24tv.ua/n1026728.
- Gordon. 2018. (04.10.2018). www.gordonua.com/ukr/news/society/.
- Gordon. 2019. *WRPTS nazwały patriarcha varfolomija rozkolnikom* (18.01.2019). www.gordonua.com/ukr/news/worldnews/441744.html.
- KAI. 2019. Autokefalia Prawosławnego Kościoła Ukrainy wielką szansą dla ekumenizmu (25.01.2019). www.ekai.pl/autokefalia-prawoslawnego-kosciola-ukrainy-wielka-szansa-dla-ekumenizmu/.
- Kałużny Tadeusz. 2016. „Spór o pierwszeństwo w prawosławiu. Kontrowersyjny dokument patriarchy moskiewskiej w sprawie prymatu w Kościele”. *Studia Oecumenica* 16: 97–111.
- Międzynarodowa Komisja Mieszana do Dialogu Teologicznego między Kościołem Rzymskokatolickim a Kościołem Prawosławnym. 2012. „Eklezjologiczne konsekwencje sakramentalnej natury Kościoła. *Communio, soborowość i autorytet* (Ravenna, 13 października 2007)”. *Symposium* 17 (1): 117–132.
- Moskałyk Jarosław. 2018. „Benedykt XVI oraz jego dialog z prawosławiem rosyjskim”. *Studia Oecumenica* 18: 1–14.
- Moskałyk Jarosław. 2018. *Od wiary do ekumenii*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Teologiczny.
- Pacini Andrea. 2014. „Prospettive ecumeniche con la chiesa ortodossa e collegialita episcopale in riferimento al «Documento di Ravenna»”. *Credere Oggi* 34 (2): 85–95.
- Tsomanidis, Stylianos. Ch. 2017. „Orthodoxe Kirche und Ökumenische Bewegung nach der Heiligen und Großen Synode”. *Orthodoxes Forum* 31 (1–2): 81–88.
- Vagner Aleksander. 2018. *W oczekiwannji tomosu dla prawosławnoji Cerkwy Ukrainy. Kolyce stantsija?* (06.09.2018). <http://www.radiosvoboda.org/a/29475221.html>.
- Znosko Aleksy. 1975. *Prawosławne prawo kościelne*. T. II. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.